

O fibulă emailată romană descoperită în raionul Sîngerei (Republica Moldova)

Vlad Vornic^{1*}, Valeriu Bubulici²

Rezumat. În anul 2018, a fost recuperată și transmisă Muzeului Național de Istorie a Moldovei o fibulă de bronz emailată descoperită în condiții necunoscute pe teritoriul raionului Sîngerei. Piesa prezintă forma unei broșe ovale, cu dimensiunile de 2,70×3,85 cm, fiind lucrată din două bucăți de metal. Se încadrează în tipul de fibule Cociș 24a6 / Petković tipul 21/C, datat în a doua jumătate a sec. II d. Hr. – începutul sec. III d. Hr. Fibula este de proveniență romană, fiind prima de acest tip atestată în regiunile est-carpatiche.

Cuvinte cheie: fibulă emailată; tip Cociș 24a6 / tip Petković 21/C; perioada romană; raionul Sîngerei; spațiul carpto-nistrean.

A Roman enamel fibula from the Sîngerei district (Republic of Moldova). In 2018, an enamelled bronze fibula discovered under undocumented circumstances on the territory of Sîngerei district was recovered and transferred to the National History Museum of Moldova. The artefact is shaped like an oval brooch, measuring 2.70×3.85 cm, made from two pieces of metal. It is classified as belonging to the Cociș 24a6 type / Petković 21/C fibula type, dated to the latter half of the 2nd century AD – the beginning of the 3rd century AD. The fibula is of Roman provenance and represents the first example of this type attested in the Eastern Carpathian region.

Keywords: enamelled fibula; Cociș 24a6 type / Petković 21/C type; Roman period; Sîngerei district; Carpathian-Dniester area.

.....

În nota de față ne propunem să analizăm o piesă vestimentară romană intrată recent în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei (MNIM), ce constituie o descoperire arheologică rarisimă și valoroasă. Este vorba despre o fibulă de bronz

¹ Agenția Națională Arheologică, Chișinău; Centrul de Arheologie „Ion Niculiță” al Universității de Stat din Moldova, Chișinău; Institutul de Cercetări Bioarheologice și Etnoculturale, Chișinău, Republica Moldova; vornic.vlad@yahoo.com.

² Sectorul Istorie, Arheologie și Muzeografie, Muzeul Național de Istorie a Moldovei, Chișinău, Republica Moldova; vbubulici@mail.ru.

* Autor corespondent: vornic.vlad@yahoo.com

emailată, recuperată de unul dintre autorii acestor rânduri în anul 2018 de la un colecționar din Chișinău, pentru a fi transmisă în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei și valorificată științific. Din păcate, artefactul are locul de descoperire necunoscut, fiind probabil sustras din sol cu detectorul de metale. Singura mențiune sigură este că piesa provine de pe teritoriul Republicii Moldova. După unele informații, aceasta ar fi fost găsită în raza raionului actual Sîngerei, probabil într-un sit arheologic cu vestigii datând din epoca romană de pe moșia satului Bălășești, sit care urmează a fi identificat pe teren de specialiști. Menționăm în context că pentru moment pe teritoriul comunei Bălășești, care include și satul Sloveanca, sunt cunoscute trei așezări cu urme de locuire din eneolitic și/sau prima epocă a fierului, un cimitir plan cu datarea incertă și șase tumuli preistorici sau antici (RAN 2024, p. 45, 50), fără să fie cunoscută încă de arheologi vreo așezare sau necropolă plană din epoca romană.

Fibula analizată are forma unei broșe ovale și este executată din două bucăți de metal, corpul ei fiind realizat prin turnare (Fig. 1). Piesa are corpul plat, de formă ovală, decorat pe suprafața exterioară cu email. Resortul este scurt, constând din șapte spire (3+4), înfășurate pe un ax de bronz, introdus printr-un orificiu realizat într-o plăcuță de formă semiovală prinsă perpendicular de corp. Coarda resortului este interioară, scurtă. Acul este rupt din vechime, la fel și portagrafa, care era probabil înaltă și din care s-a păstrat doar un mic fragment de la bază.

Suprafața exterioară a piesei este ornamentată cu email bicrom (?). Marginea exterioară a corpului broșei, de jur-împrejur, prezintă o bordură de bronz, cu lățimea de circa 0,1 cm. În interiorul acestei suprafețe ovale sunt prevăzute, sus și jos, două chenare sau registre ornamentale similare – în formă de pelta – dispuse simetric față în față, redate prin borduri de bronz, late de 0,10-0,15 mm. Chenarele sunt de formă semilunară, încadrând dedesubt sau deasupra câte două inele ovale cu capetele deschise, lipite între ele. Interiorul chenarelor semilunare a fost umplut cu email de culoare roșie, restul suprafeței părând să fi fost decorat cu email de culoare albastră, de la care s-au păstrat doar resturi.

Dimensiunile fibulei: lungimea piesei – 3,85 cm; lățimea piesei – 2,7 cm; grosimea plăcii corpului fibulei – 0,1 cm; lungimea resortului – 1,1 cm; dimensiunile plăcuței prin care s-a introdus axul resortului – 0,6×0,6 cm.

Deși nu este realizată dintr-un metal prețios și nu are mari dimensiuni, datorită decorului emailat colorat, această fibulă descoperită recent în raionul Sîngerei era, fără îndoială, o piesă vestimentară aspectuoasă.

Așa cum arată cercetările și descoperirile arheologice, fibulele plate, decorate deseori cu email, sunt bine cunoscute în provinciile Imperiului Roman și au o largă răspândire și în unele regiuni din afara lui (Cociș 2004, p. 121-128; Nuțu, Elefterescu 2018, p. 84-101; Ambroz 1966, p. 30-35; Petković 2010, p. 167-176).

Fig. 1. Fibula romană emailată din raionul Sîngerei (Republica Moldova), fotografii (1) și desene (2).

Fig. 1. Enamelled Roman fibula from Sîngerei district (Republic of Moldova), photo (1) and drawings (2).

Pe teritoriul actual al Republicii Moldova, rămas în totalitate în exteriorul *limes*-ului roman, fibulele plate romane constituie apariții extrem de rare. După știința noastră, până acum au mai fost descoperite doar patru fibule-broșe romane, toate lucrate din bronz, dar aparținând la tipuri sau variante diferite. O piesă provine din mormântul de incinerare 41 al necropolei de tip Sântana de Mureș-Cerneahov de la Budești (mun. Chișinău) (Rikman 1967, p. 46, fig. 6, 20; Vornic 2006, p. 82, 378,

fig. 70, 6), alta – din mormântul 3 (atribuit culturii sarmatice) al tumulului 13 de la Olănești (raionul Ștefan Vodă) (Yarovoy 1990, p. 194-195, fig. 88, 4), a treia a fost găsită într-un mormânt sarmatic (nr. 3) al tumulului 2 de la Bezeda (raionul Briceni), cercetat în anul 1989 (piesă inedită, Yarovoy 2010) și, în sfârșit, a patra fibulă provine de pe suprafața unei așezări de tip Sântana de Mureș-Cerneahov de la Cajba (raionul Glodeni) (artefact inedit, descoperit în anul 2023 de Marcin Bruck, împreună cu o monedă de argint romană republicană și alte materiale, pe care le-a predat Agenției Naționale Arheologice din Chișinău).

Fibula de la Budești are corpul romboidal, împodobit pe suprafața exterioară cu un ornament geometric în relief și cu un buton tronconic în centru. Lipsește o parte din corp cu portagrafa și acul, care se prindea cu o balama. Piesa a fost găsită într-un mormânt de incinerare în urnă (nr. 41), împreună cu o fibulă de tipul cu picior întors pe dedesubt. După câte se pare, artefactul a trecut prin foc și nu poartă nici o urmă de decor emailat. Referitor la cronologie, fibula se afla într-un context ce poate fi datat spre mijlocul sec. IV d. Hr. Subliniem că ea a fost găsită în aceeași urnă cu o fibulă cu picior înfășurat și resort scurt, ce aparține fazei C3b (Ioniță 1992, p. 82), mormântul respectiv încadrându-se spre finalul primei etape de funcționare a cimitirului (Vornic 2006, p. 462, tab. 1). Dintre analogiile cele mai apropiate geografic pentru piesa de la Budești, menționăm broșele rombice de la Poienești (județul Vaslui) (Vulpe 1953, p. 381, fig. 259-260) și Barboși (județul Galați) (Sanie 1981, p. 181, pl. 47, 9), ambele exemplare prezentând decor emailat și fiind găsite în complexe care au fost datate în doua jumătăți a sec. II d. Hr. și la începutul veacului următor (Spănu 2019, p. 49) sau, mai larg, în sec. II-III d. Hr. (Sanie 1981, p. 181). Ținând cont de faptul că fibulele rombice de acest tip, care sunt mai toate emailate și bine cunoscute în provinciile romane și în unele regiuni extraprovinciale, se datează preponderent din a doua jumătate a sec. II d. Hr. și până la începutul sec. III d. Hr. (Helström 2018, p. 114; Spănu 2019, p. 49), este de admis că piesa de la Budești constituie mai degrabă o relicvă, reutilizată cu scop funerar.

Fibula de la Olănești este de formă discoidală, fiind prevăzută în partea centrală cu patru orificii semilunare dispuse simetric, iar pe mijloc cu două cercuri concentrice incizate. Marginea fibulei este ornamentată cu festoane semicirculare perforate. Pe partea interioară, piesa are mecanismul de închidere prin balama, realizat din fier. Nu prezintă decor emailat, fiind găsită pe clavicula stângă a scheletului, care a aparținut unei persoane adulte de sex masculin (Yarovoy 1990, p. 195-198). O fibulă traforată asemănătoare, dar păstrată fragmentar și prevăzută în centru cu un buton (?) de fier, provine dintr-un mormânt sarmatic tumular de la Bezeda (raionul Briceni), piesa fiind aflată în partea superioară a cutiei torace a scheletului (Yarovoy 2010). Analizând piesa de la Olănești, V. Bârcă a încadrat-o într-un tip distinct (XVI) de fibule, corespunzător tipului Feugere 24c sau tipului

Riha 7.6 (Bârcă 2006, p. 131). Din punct de vedere cronologic, complexul sarmatic de la Olănești se datează la sfârșitul sec. I d. Hr. – începutul sec. II d. Hr. (Grosu 1990, p. 71) sau, mai degrabă, în a doua jumătate a sec. I d. Hr. (Bârcă 2006, p. 338). În același interval cronologic sau în prima parte a sec. II d. Hr. poate fi datat și mormântul cu fibulă discoidală traforată de la Bezeda, care mai conținea drept inventar o cană lucrată la roată din pastă fină de culoare cenușie și un cuțit de fier (Țarovoy 2010).

În sfârșit, fibula de la Cajba are corpul de formă aproximativ pătrată, cu suprafața exterioară emailată și mecanismul de închidere, care este rupt, de tip șarnieră. Întrucât piesa respectivă urmează a fi publicată în curând împreună cu restul materialelor descoperite în aceeași așezare de tip Sântana de Mureș-Cerneahov, nu ne vom opri mai detaliat asupra ei în articolul de față. Menționăm doar că fibulele de acest tip se datează în general în a doua jumătate a sec. I d. Hr. și în sec. II d. Hr. (Riha 1994, p. 163), iar în contextul arheologic de la Cajba, piesa la care ne referim nu are valoare cronologică, fiind păstrată ca relicvă sau chiar refolosită în cursul sec. IV d. Hr.

După cum se observă, toate patru fibulele plate prezentate mai sus au sistemul de închidere de tip balama, pe când piesa la care ne referim în acest studiu, cea de la Sîngerei, este prevăzută cu resort, compus din ax, spirală bilaterală, coardă interioară și ac, încadrându-se astfel într-un tip sau chiar categorie distinctă de fibule plate emailate, întâlnite mai rar în descoperirile arheologice din epoca romană. Din câte cunoaștem, până în prezent fibule discoidale sau ovale (*Scheibenfibeln*), decorate cu email colorat pe suprafața exterioară, prevăzute cu resort, nu au fost atestate în regiunile carpto-nistrene, ele lipsind deocamdată chiar și în zona de sud incorporată în Imperiul Roman și în centrul urban de la limanul Nistrului *Tyras*.

În comparație cu regiunile est-carpatice, în provincia Dacia sunt documentate fibule cu placă rotundă-ovală emailată și mecanism de închidere cu resort simplu, dar sunt reprezentate doar prin câteva exemplare. Pentru moment cunoaștem doar trei piese, descoperite la *Apulum* (Moga *et alii* 1997, p. 542, nr. 63, pl. VIII, 63), Obreja (Protase 2002, p. 121, p. 173, LXI, 89; LXXIII, 89) și Feldioara (Cociș 2004, p. 208, nr. 1500, pl. CVI, 1500), care au fost incluse într-un amplu catalog și analizate în monografia privind fibulele din Dacia romană, datorată cercetătorului român Sorin Cociș. În clasificarea arheologului clujean, aceste trei obiecte vestimentare sunt încadrate în tipul 24a6 de fibule, care s-ar caracteriza prin corp circular, ornamentat cu email, sistem de închidere prin resort și portagrafă de formă dreptunghiulară (Cociș 2004, p. 123). După S. Cociș, tipul său 24a6 de fibule ar corespunde tipului 3.16 din clasificarea cercetătoarei elvețiene Em. Riha, care a publicat și analizat toate fibulele descoperite în colonia romană *Augusta Rauricorum* și *castrum*-ul *Rauracense* de pe teritoriul actual al comunelor Augst și

Kaiseraugst din Elveția (Riha 1979; 1994). Trebuie precizat însă că tipul Riha 3.16 include totuși fibule mai deosebite, și anume pe cele cu placa circulară sau ovală, care, pe lângă decorul emailat, mai prezintă în centru și câte un medalion de sticlă colorată (Riha 1979, p. 87-88; 1994, p. 77).

Dintre fibulele plate din provincia Dacia de tipul Cociș 24a6, un exemplar, cel de la *Apulum*, are corpul circular, cu diametrul de 2 cm, iar celelalte două piese sunt ovale, cu lungimea de 4,3 cm și, respectiv, de 4,0 cm, acestea din urmă prezentând, ca formă și dimensiuni, cele mai apropiate similitudini cu fibula din raionul Singerei. Despre piesa de la Obreja, care provine din mormântul 89 al necropolei daco-romane din teritoriul agrar al orașului *Apulum*, mai cunoaștem că a fost decorată pe fața externă cu o dungă ovală de email verde și cu mai multe creștături fine. De asemenea, s-a precizat că „acul și piciorul” (probabil întreg resortul și portagrafa) fibulei sunt lucrate din fier, fiind bine fixate de dosul plăcii ovale, lipsite de ornament (Protase 2002, p. 173).

Trebuie să precizăm faptul că o fibulă aproape identică cu cea de la Singerei provine de la Pančevo-Gornjovaroška Ciglana, Serbia. Aceasta are însă decorul emailat mai complex, fiind realizat din două motive de pelta simetrice, dublate de două motive în formă de inimă; emailul este de culoare roșie și albastru, similar piesei de la Singerei (Petković 2010, p. 175, Taf. XXX/1). S. Petković datează acest exemplar (descoperit în *Barbaricum*, în context funerar sarmatic) în a doua jumătate a sec. III d. Hr. (Petković 2010, p. 170). Într-un studiu mai recent despre fibulele romane decorate în tehnica cloisonné din Banat, piesa de la Pančevo-Gornjovaroška Ciglana constituie tipul I.B și este încadrată din punct de vedere cronologic în ultimele decenii ale sec. II – prima jumătate a sec. III d. Hr. (Grumeza 2015, p. 192-193, 200, fig. 2).

Referitor la origine, după aprecierea diferitor specialiști, fibulele cu placă circular-ovală emailată, ca și alte tipuri de fibule decorate cu email, ar fi apărut în regiunile gallo-germanice, răspândindu-se ulterior pe o vastă arie geografică, atât în provinciile romane, cât și la unele populații din afara Imperiului Roman (Riha 1979, p. 71; Protase 2002, p. 180; Cociș 2004, p. 33). Trebuie precizat totuși că tipul de fibulă cu placa discoidală sau ovală emailată prevăzută cu resort, căruia îi aparține și exemplarul descoperit în raionul actual Singerei, este mai slab reprezentat decât broșele asemănătoare, înzestrate cu mecanism de închidere de tip șarnieră. S. Cociș, făcând trimitere la Em. Riha, consideră că tipul său de fibule 24a6 ar fi caracteristic pentru regiunea Rinului. Cercetătoarea elvețiană, însă, a demonstrat că aceste piese sunt de fapt puține chiar și în această regiune de pe *limes*-ul nordic al Imperiului Roman (Riha 1979, p. 87-88; 1994, p. 77). În privința cronologiei, fibulele de tip Riha 5.16 sau de tip Cociș 24a6 sunt datate în a doua jumătate a sec. II d. Hr. (Riha 1994, p. 77; Cociș 2004, p. 124).

În ceea ce privește fibula găsită în raionul Sîngerei, amintim că nu ne este cunoscut locul exact și contextul arheologic din care provine piesa respectivă și, prin urmare, ea poate fi datată doar pe baza analogiilor. Admițând că fibula a fost folosită ca accesoriu vestimentar în a doua jumătate a sec. II d. Hr. sau în prima parte a veacului următor, ca și cele mai multe dintre *Scheibenfibeln* emailate romane, nu putem ști cine era eventualul ei posesor – un localnic sedentar, un sarmat nomad, poate vreun negustor, artizan ambulant ori transfug sau captiv din Imperiu. Cu toate acestea, chiar și astfel de piese mici, cum este fibula romană emailată de la Sîngerei, arată cu claritate că realitățile istorice din regiunea pruto-nistreană în primele secole ale erei noi au fost destul de complexe, iar impactul civilizației romane asupra lumii așa-zis barbare din afara *limes*-ului a fost mult mai puternic decât cunoaștem astăzi pe baza unor izvoare scrise extrem de puține și a unor cercetări arheologice încă destul de restrânse.

Această lucrare a fost realizată în cadrul Centrului de Arheologie „Ion Niculiță” (Universitatea de Stat din Moldova) și finanțată prin subprogramul 01.15.01 „Patrimoniul arheologic preistoric și antic din regiunea de silvestepă a Republicii Moldova: cercetare interdisciplinară și valorificare științifică” (2024-2027).

Bibliografie

- Ambroz 1966:** A. K. Amboz, *Fibuly yuga Evropeyskoy chasti SSSR II v. do n.e. – IV v. n.e.*, Moskva, 1966.
- Bărcă 2006:** V. Bărcă, *Istorie și civilizație. Sarmatii în spațiul est-carpatic (sec. I a. CChr. – începutul sec. II p. CChr.)*, Cluj-Napoca, 2006.
- Cociș 2004:** S. Cociș, *Fibulele din Dacia romană / The Brooches from Roman Dacia*, Cluj-Napoca, 2004.
- Grosu 1990:** V. I. Grosu, *Khronologiya pamyatnikov sarmatskoy kultury Dnestrovsko-Prutskogo mezhdurechya*, Kishinev, 1990.
- Grumeza 2015:** L. Grumeza, Cloisonné Brooches Discovered in Banat (Beginning of the Second Century A.D. – Last Third of the Third Century A.D.), in *Ziridava. Studia Archaeologica* 29, 2015, p. 191-214.
- Hellström 2018:** K. Hellström, *Fibeln und Fibeltracht der Sarmatischen Zeit im Nord schwarzmeeergebiet (2. Jh. v. CCChr. – 3. Jh. n. CCChr.)*, Bonn, 2018.
- Ioniță 1992:** I. Ioniță, *Die Fibeln mit umgeschlagenem fuss in der Sântana de Mureș-Černjachov-Kultur*, *Peregrinatio Gothika* III, 1992, p. 77-90.
- Moga et alii 1997:** V. Moga, H. Ciugudean, S. Cociș, N. Rodoneanu, *Fibule romane de la Apulum*, *Acta Musei Napocensis* 34, 1, 1997, p. 536-558.
- Nuțu, Elefterescu 2018:** G. Nuțu, D. Elefterescu, *Fibulele de la Durostorum – Ostrov / The Brooches from Durostorum – Ostrov*, Iași, 2018.
- Petković 2010:** S. Petković, *Rimske fibule u Srbiji od I do V veka n. e.*, Beograd, 2010.
- Protase 2002:** D. Protase, *Obreja. Așezarea și cimitirul daco-roman, secolele II-IV. Dovezi ale continuității în Dacia*, Cluj-Napoca, 2002.
- RAN 2024:** Registrul arheologic național (RAN). Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 282-285 (9220-9223), 2024, p. 8-18.

- Riha 1979:** E. Riha, *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. Forschungen in Augst*, Augst, 1979.
- Riha 1994:** E. Riha, *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. Neue Funde seit 1975*, Augst, 1994.
- Rikman 1967:** E. A. Rikman, *Pamyatnik epokhi Velikogo pereseleniya narodov: po raskopkam poseleniya i mogilnika chernyakhovskoy kultury u sela Budeshty*, Kishinev, 1967.
- Sanie 1981:** S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n.–III e.n.)*, Iași, 1981.
- Spânu 2019:** D. Spânu, *Poienеști. Necropola din secolele II-III*, Cluj-Napoca, 2019.
- Vornic 2006:** Vlad Vornic, *Așezarea și necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Budești, Chișinău*, 2006.
- Vulpe 1953:** R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienеști din 1949*, Materiale I, 1953, p. 213-506.
- Yarovoy 1990:** E. V. Yarovoy, *Kurgany epokhi eneolita – epokhi bronzy Nizhnego Podnestrovyia*, Kishinev, 1990.
- Yarovoy 2010:** E. V. Yarovoy, *Otchet o polevykh issledovaniyakh Brichanskogo otryada Prutskoy novostrochnoy ekspeditsii v 1989 g.*, Moskva, 2010. Manuscris în arhiva Muzeului Național de Istorie a Moldovei.